

Л.Л. Залізник, В.М. Степанчук,
Д.О. Ветров, М.Т. Товкайло, П.І. Озеров

ГРАВЕТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ІСТОРИЧНІ ДОЛІ

Розглянуто культурно-історичні процеси в пізньому палеоліті Центральної України на матеріалах першої граветської пам'ятки регіону Троянове-4, що на Кіровоградщині. Особливу увагу приділено проблемі генезису епігравету України.

Гравет (від назви гроту Ля Гравет у Франції) — культурне явище, що розвивалося у прильодовиковій Європі в середині пізнього палеоліту, а саме — приблизно 30—20 тис. років тому. На позначення гравету в спеціальній літературі використовують терміни «граветська культура», «культурна спільнота», «єдність», «традиція», «технокомплекс» тощо. Граветські пам'ятки локалізовані в середній смузі Європи: від Піренеїв на заході до середнього Дону та Оки на сході. Граветська людність належала до колективних мисливців на великих стадних травоядних мамонтового фауністичного комплексу перигляціальних тундро-степів.

На основі специфіки обробки кременю різних граветських пам'яток у межах цієї єдності було виділено кілька окремих археологічних культур. Визначальним виробом гравету Західної та Центральної Європи є граветське вістря на пластині із притупленим крутою ретушшю довгим краєм. Східний гравет, або вілендорфсько-костенківська культура, характеризується наконечниками з бічною виїмкою, ножами костенківського типу, листоподібними вістряма (Восточный граветт 1998). Мистецтву гравету властива натуралістична скульптура та гравюра на бивні мамонта та кістці, провідним сюжетом якої є зображення жінок із гіпертрофованими формами, а також мамонтів, шерстистих носорогів, бізонів, коней, оленів.

У межах України виділено два різновиди граветських пам'яток. На заході України — в басейнах Дністра і Прута — поширені пам'ятки так званої молодовської культури, яка, по суті, є різновидом центральноєвропейського гравету: стоянки Молодове V (X—VII шари), нижні верхньопалеолітичні шари Молодове I, Кормань IV, Косоуци, Оселівка II, Вороновиця, Бабин I, Га-

лич, Межигірці I тощо. На півночі України відомі пам'ятки Пушкарі I, Ключи, Радомишль, що мають певні паралелі у східнограветських комплексах Верхнього Подніпров'я, Подесення, середнього Дону (Бердиж, Хотильово II, Авдєєво, Гагаріно, Костенки I, Зарайська тощо). На середньому та нижньому Дніпрі, у Східній Україні, Північному Надчорномор'ї і Криму граветських пам'яток не виявлено. Зважаючи на це, значний інтерес становлять матеріали першої граветської стоянки Центральної України Троянове-4, що на Кіровоградщині.

Стоянку Троянове-4 було відкрито краєзнавцем із Новомиргорода П.І. Озеровим ще в середині 70-х рр. XX ст. Протягом останніх 30 років дослідник регулярно відвідував пам'ятку з метою збору підйомного матеріалу. Автор відкриття неодноразово показував як саме місцезнаходження, так і зібрані на ньому кремені співробітникам Інституту археології НАН України. У 1989 р. пам'ятку відвідала О.В. Цвек, 1992 р. — Л.В. Кулаковська, 2004 р. — В.М. Степанчук. Стаціонарні розкопки на пам'ятці розпочалися навесні 2006 р. експедицією у складі співробітників відділу археології кам'яного віку ІА НАН України Л.Л. Залізника, В.М. Степанчука, М.Т. Товкайла, Д.О. Ветрова, І.В. Сапожникова, співробітників кафедри археології КНУ М.І. Гладких, С.М. Рижова, студентів Черкаського педагогічного університету на чолі з викладачем М.В. Сиволапом. У травні 2006 р. було розкопано 15 м² пам'ятки, а в липні археологічна експедиція Національного університету «Києво-Могилянська Академія» дослідила ще 10 м² культурного шару.

Пам'ятка розташована за 500 м на північний захід від крайніх хат с. Троянове, що за 5 км на захід від районного центру Новомиргород на Кіровоградщині. Село тягнеться вздовж краю лесової тераси лівого берега р. Велика Вись. На східній околиці села в долину Висі впадає вели-

ка обводнена Троянова балка. У своєму верхів'ї балка роздвоюється, утворюючи мис, на якому й розташована стоянка. Гребля, збудована за 300 м нижче від мису, утворила ставок. Підйомний матеріал зібрано на площі 100 × 50 м на оранці південно-західної частини мису, що піднімається над поверхнею ставка на 20 м.

Розкоп площею 5 × 5 м було закладено на найнаситеніший підйомним матеріалом південній ділянці стоянки, на краю ледь помітної западини, що утворилася на місці давнього ярка чи невеличкої балки. Краї западини мають світліший колір унаслідок змиву ґрунту й руйнування плейстоценових суглинків оранкою. Свідченням такого руйнування є чітка межа між тонким (усього 0,2 м) шаром чорнозему та палевим лесоподібним суглинком, який його підстилає і містить оброблений кремій. Саме руйнування плугом верхнього горизонту культурного шару спричинило значну концентрацію палеолітичних кременів на оранці вздовж краю згаданої западини.

Культурний шар досліджувався в метровій сітці координат горизонтами потужністю 10 см, що розбиралися ножами та лопатами. Шар пересіювали, а потім промивали через сито з отворами 3 × 3 мм. У розкопі знахідки траплялися з поверхні до глибини 0,9 м, але найбільшу їх концентрацію виявлено на глибині 0,3—0,7 м. Шурф завглибшки 3,8 м показав, що в межах розкопу глибше 1 м культурні рештки відсутні. На поверхні та в гумусі більшість кременів мали молочно-білу патину та ушкодження плугом унаслідок тривалого перебування в орному шарі. Переважна більшість кременів патиновані нерівномірно і мають ділянки як взагалі не патиновані, так і вкриті легкою блакитною та глибокою білою патиною. Більшість кременів із суглинку вкривала вапнякова кірка.

У лесоподібних суглинках кремені лежали горизонтально. Краї сколів гострі, без слідів ушкодження чи згладженості, що зумовлено переміщенням матеріалу природними факторами. Під великими кременями виявлено шар вапнякової кірки завтовшки 2—3 мм, отже, культурний шар стоянки нижче переораного гумусу не перевідкладався. Матеріал в усій товщі шару типологічно й морфологічно однорідний. Зокрема, це засвідчує знахідка в квадраті Е-2 двох уламків різця, один із яких залягав у верхній частині культурного шару, а інший — у нижній (на глибині від поверхні 0,4 та 0,7 м відповідно). Така значна товщина єдиного культурного шару, можливо, пояснюється швидким темпом накопичення лесів, тим паче ділянка мису зі стоянкою має невеликий ухил у бік балки.

Звертають на себе увагу значні розміри крем'яних виробів. Численні відщепи завбільшки з долоню мають товщину 2—3 см. Знайдено багато уламків великих пластин, ширина яких нерідко

перевищує 4 см. Усе це, а також великі, масивні, не до кінця спрацьовані нуклеуси засвідчують багату сировинну базу мешканців пам'ятки. Більшість матеріалу з розкопу походить із великого скупчення різноманітних сколів та нуклеусів у північно-західному куті розкопу. Досліджений на площі 2 × 2 м крем'яний бій тягнеться в стінку розкопу в північно-західному напрямку. Цей своєрідний точок із первинної обробки кременю містив також завершені знаряддя: різці, скребла на великих первинних відщепках, пластини з ретушшю. Поєднання інтенсивної первинної обробки кременю з виразними серіями завершених знарядь дає підстави віднести пам'ятку до стоянок-майстерень.

На поверхні оранки зібрано нечисленні уламки кісток плейстоценового коня та бізона. Кілька дрібних фрагментів кісток знайдено в процесі промивання культурного шару.

Сировиною для виготовлення знарядь на стоянці слугували досить великі жовна якісного темно-сірого кременю з первинних родовищ. З огляду на неекономне використання сировини, родовище розміщувалося десь неподалік пам'ятки. Крем'яна сировина з околиць с. Коробчине, що за 5 км на південний захід від стоянки, суттєво відрізняється за кольором і має гіршу якість порівняно з кременем стоянки Троянове-4, мешканці якої, можливо, експлуатували якісь крем'яні відслонення в долині р. Гнилий Товмач, що за 6—8 км на північний захід від Троянового.

Колекція кременю з Троянового-4, що зберігається в ІА НАН України, налічує 5910 артефактів. Вона містить переданий П.І. Озеровим підйомний матеріал, а також збори В.М. Степанчука 2004 р. та добути розкопками 2006 р. знахідки. У музеї археології НАН України зберігаються збори П.І. Озерова, передані Л.В. Кулаковській 1992 р.

Первинна обробка кременю, зважаючи на великі відбивні горбки первинних відщепів та відбірники на шматках кременю із зірчастою забитістю, відбувалася із застосуванням жорсткого крем'яного відбійника. Звертають на себе увагу великі одно- та двоплощинні нуклеуси з ортогнатними площинами та слідами зняття великих досконалих пластин (рис. 1, 24, 25). Їх площини ретельно підправлено поперечними сколами, представленими в колекції кількома виразними авіважами. Привертають увагу неглибокі негативи відбивних горбків сколів. Зняті з таких нуклеусів пластини демонструють плаский і широкий відбивний горбок із нависаючим над ним краєм ударної площини. Саме такі особливості притаманні техніці сколювання пластин за допомогою м'якого (рогового?) відбійника, що є характерною ознакою обробки кременю на багатьох гравецьких пам'ятках Європи. Застосування м'якого рогового відбійника пояснює

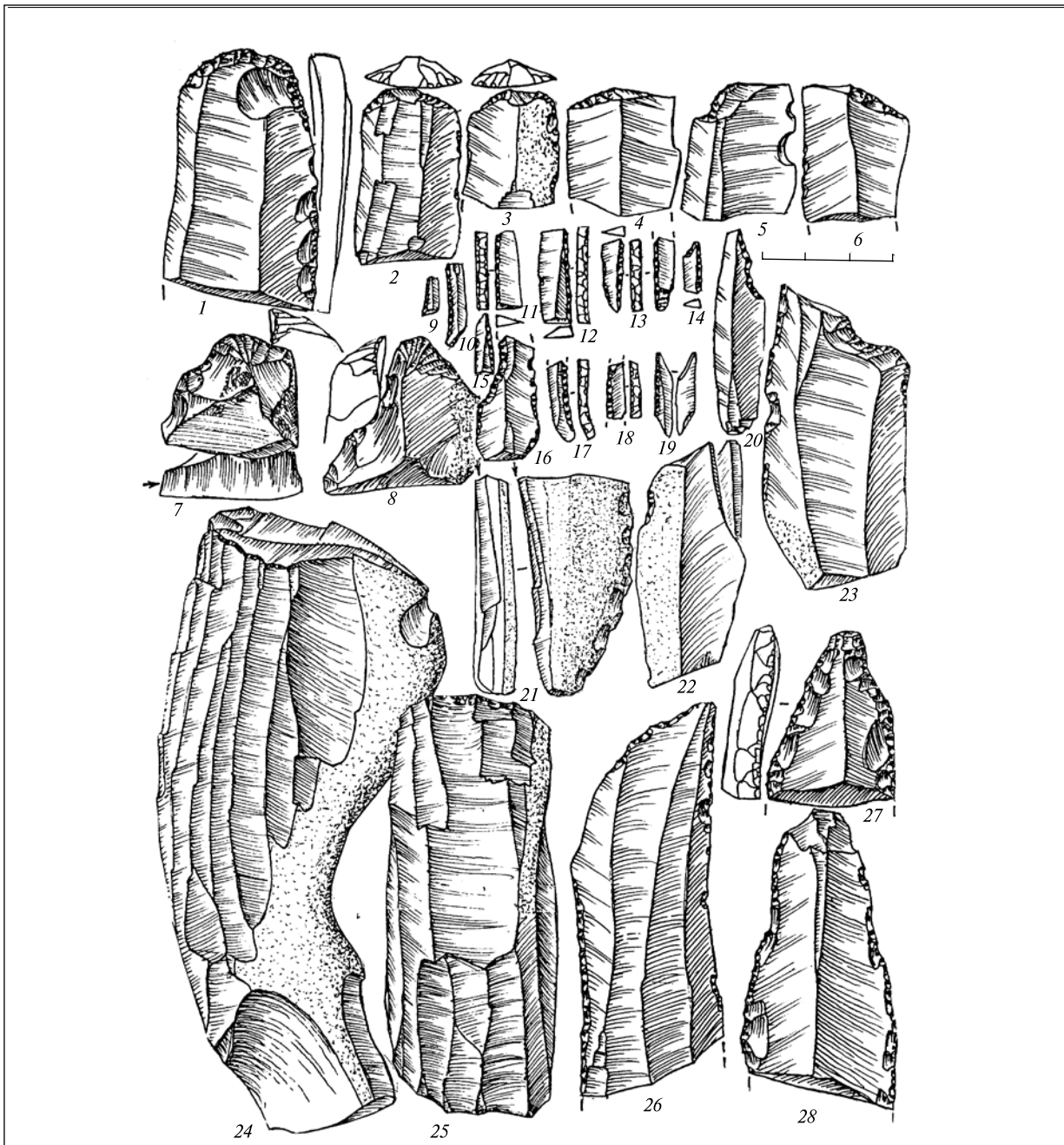

Рис. 1. Троянове-4. Крем'яний інвентар

повну відсутність типових для більшості палеолітичних пам'яток відбійників із таких кристалічних порід, як граніт чи гнейс.

Крім великих ядрищ із ортогнатними площинами трапляються і значно менші. Найвні одна-два площинні нуклеуси зі скошеними площинами, в тому числі двоплощинний S-подібний.

Знаряддя з колекції характеризуються значними розмірами пластинчастих заготовок. Переважну більшість виробів із ретушшю зроблено на великих і дуже великих пластинах, 90 % з яких завширшки 2—4 см і навіть більше (рис. 1—2).

У комплексі виявлено 178 ретушованих знарядь та 154 аморфні відщепи із ретушшю. Струк-

туру комплексу виробів із ретушшю визначають п'ять головних категорій знарядь: різці, скребачки, пластини з ретушшю, пластинки з притупленим краєм та скребла на відщепках (див. таблицю).

Найвиразнішою категорією комплексу є різці, переважну більшість із яких виготовлено на великих і дуже великих, досить масивних пластинах (рис. 2). Значна частина знарядь дійшла до нас в уламках (рис. 2, 1, 4—6, 8, 9, 13), однак кілька віцілених екземплярів (рис. 2, 2, 3) дають уявлення про справжні розміри більшості цих інструментів. Половина всіх різців — на куті зламаної пластини (рис. 1, 21, 22; 2, 10—13), менше — бічних ретушних (рис. 2, 2, 4, 6, 8, 9),

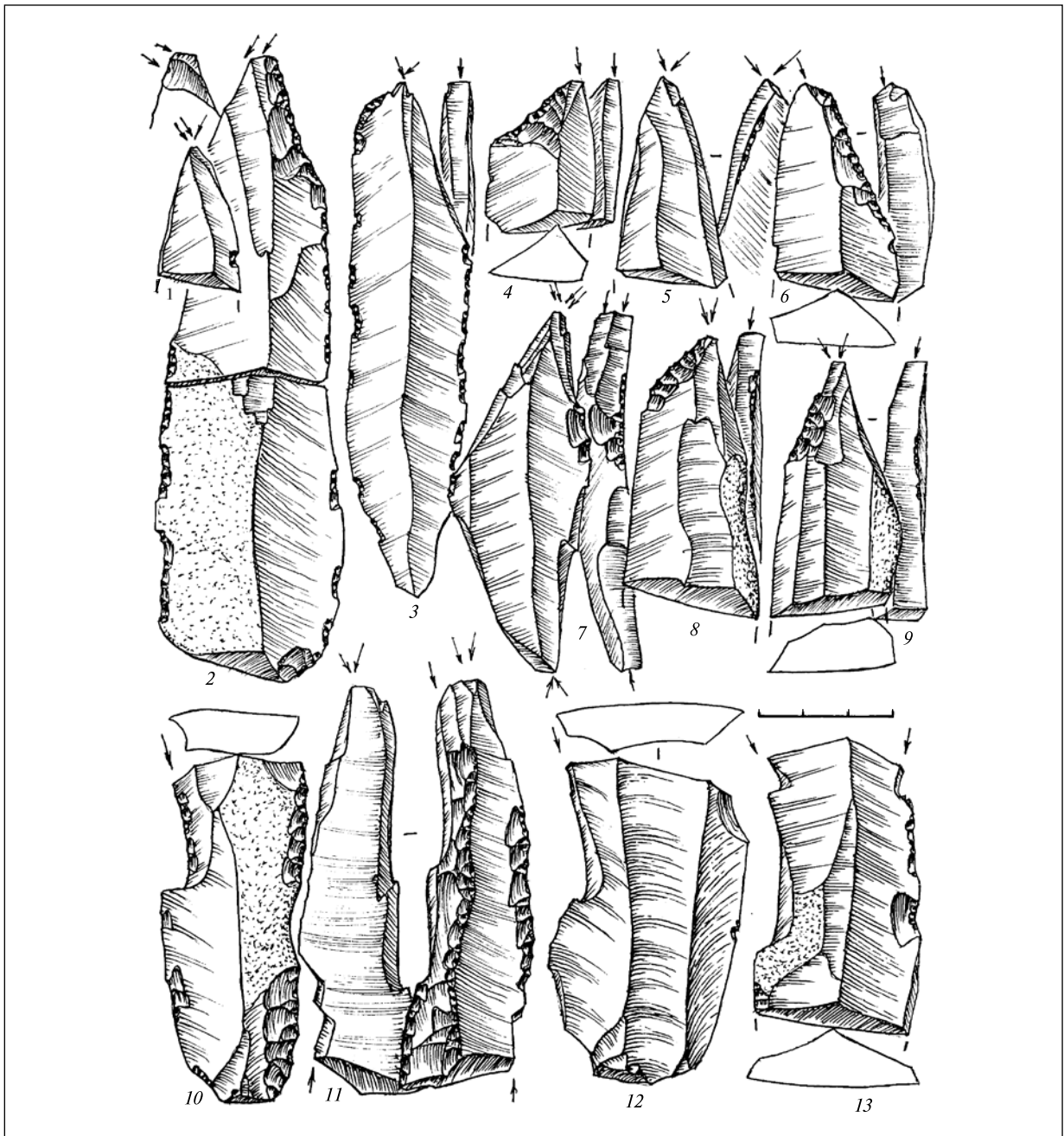

Рис. 2. Троянове-4. Різці

ще менше — серединних (рис. 2, 1, 3, 5, 7, 11). Цікавою є псевдоретуш на бічних гранях різцевих сколів (рис. 2, 5, 7—10), що, ймовірно, з'явилася від використання різців як стругальних ножів по кістці чи рогу.

На тлі яскравої серії різців скребачки виглядають досить невиразно. Справжніх кінцевих скребачок на пластинах усього 3 (див. рис. 1, 1), проте великою серією представлено транковані пластини з одним або двома кутами, обробленими скребковою ретушшю (рис. 1, 2—6, 23). Слід відзначити наявність трьох досить типових скребачок з носиком оріньякоподібного типу на невеликих, але масивних відщепках (рис. 1, 7, 8).

Невиразні скребачки пам'ятки компенсуються численною серією грубих скребел на великих первинних відщепках.

Уламки великих пластин із ретушшю — найчисленніша категорія ретушованих виробів Троянового-4 (110 екз.), однак по-справжньому ретушованих знарядь небагато. Двома екземплярами представлено уламки масивних пластин із крутою, ступінчастою ретушшю (рис. 1, 27, 28). Ще з десятка пластин мають добре ретушований один чи два довгі краї (рис. 1, 26). Переважна більшість виробів має нерегулярну, часто спорадичну ретуш або псевдоретуш, що виникла на крайках пластин унаслідок їх використання в

різноманітних трудових операціях. Подібна нерегулярна ретуш наявна й на околичках пластинчастих заготовок різців та скребачок (рис. 1, 1, 23; 2, 2, 3, 10, 11, 13). Часто на краю пластини є одна чи дві ретушовані виїмки, що засвідчують використання артефакту як скобеля по кістці, рогу чи дереву.

Як відомо, оснащення метальної зброї є культуровизначальними виробами для пам'яток кам'яної доби. В комплексі стоянки Троянове-4 наявні 11 уламків пластинок із притупленим краєм (рис. 1, 9—19). Судячи з уламка базальної частини пластинки, крайок якої зберіг круте ретушування (рис. 1, 16), ці мікроліти виготовляли нанесенням крутої ретуші на довгий край пластинки з подальшим відламуванням дистального кінця заготовки. Уламки пластинок притуплені крутою, як правило, зустрічною ретушшю, що далеко заходила в тіло заготовки. У деяких вкладнів кінчики підпрацьовано ретушшю, також уздовж гострого краю мікропластинки (рис. 1, 10, 13, 14). Як відомо, ці особливості виготовлення пластинок із притупленим краєм властиві носіям граветських культурних традицій. У колекції з Троянового-4 є дві пластинки зі скошеним крутою ретушшю краєм (рис. 1, 20).

Зазначені особливості крем'яного комплексу Троянове-4 мають прямі паралелі в матеріалах пам'яток граветської традиції Центральної Європи, а також Подністров'я (Молодове V (X—VII шари), нижні верхньопалеолітичні шари Молодове I, Кормань IV, Косоуци, Оселівка II, Вороновиця, Бабин I, Галич, Межигірці I тощо). Отже, Троянове-4 можна вважати першою яскравою граветською пам'яткою Центральної України, яку, спираючись на типологію виробів та аналогії, попередньо можна датувати періодом 23—20 тис. років тому і пов'язувати через молодовську культуру з граветом Центральної Європи. На відміну від східнограветських пам'яток (віллендорфсько-костенківська культура), на Трояновому-4 не знайдено наконечників із виїмкою, ножів костенківського типу, листоподібних вістер.

На нашу думку, до кола граветських слід віднести ще одну пам'ятку Кіровоградщини — нижні VIII та VII шари Володимирівки (Черниш 1954, с. 23—28), досліджену у 1946—1947 рр. на р. Синюха за 70 км на захід від Троянового. Нижні шари стоянки дали принципово відмінний від верхніх епіграветських горизонтів Володимирівки матеріал, який дуже нагадує граветський комплекс із Троянового-4. Їх поєднує однотипна якісна сировина, великі розміри виробів, своєрідна технологія отримання великих широких пластин за допомогою м'якого відбійника. Типологія виробів (скребачки, різці, пластини) також подібна. Утім комплекс нижніх шарів Володимирівки значно бідніший і за структурою відрізняється

від Троянового-4. Тут головними виробами з ретушшю є великі кінцеві скребачки, різці — нечисленні.

Попри цю відмінність, матеріали шарів VIII та VII Володимирівки, як і Троянового-4, демонструють подібність до зазначених специфічних особливостей обробки кременю, властивих гравету Центральної Європи.

Повертаючись до матеріалів Троянового-4, слід звернути увагу на згадувані 3 високі скребачки з носиком епіграветського типу (рис. 1, 7, 8). На жаль, усіх їх знайдено на поверхні, що збільшує ймовірність того, що ці вироби є механічною домішкою до основного граветського комплексу пам'ятки. Разом із тим, враховуючи синхронність пізнього гравету з епіоріньяком, що датуються максимумом похолодання, тобто 20—18 тис. років тому, не варто виключати можливості появи цих виробів на стоянці внаслідок безпосередніх контактів граветської людності Троянового-4 з носіями епіоріньякських традицій. Механізм появи іншопольованих домішок на пам'ятках кам'яної доби внаслідок дружніх візитів сусідів із метою обміну шлюбними партнерами висвітлено в численних працях (Залізник 1991, с. 94, 128; 1998, с. 220; 2005, с. 146—147). До того ж епіграветське населення добре освоїло басейни річок Синюха та Південний Буг. За 80 км на захід від Троянового розташована яскрава епі-

Крем'яні вироби стоянки Троянове-4

Типи	Кількість
Нуклеуси одноплощинні ортогнатні	
великі	3
малі	4
зі скошеною площиною	3
двоплощинні ортогнатні 2	
зі скошеною площиною	4
нуклеоподібні уламки	7
Авіважі	5
Відбійники	3
Пластини та їх уламки	540
Відщепи та уламки кременю	5000
Аморфні відщепи та уламки з ретушшю	154
<i>Знаряддя ретушовані</i>	
Уламки пластинок з притупленим краєм	11
Вістря зі скошеним кінцем	2
Різці кутові на зламаний пластині:	15
бічні ретушні;	10
серединні	6
Скребачки кінцеві:	3
на кінці тронкованих пластин атипові;	15
з носиком високі оріньякського типу;	3
атипові на пластинах	3
Скребла на великих первинних відщеплах	30
Пластини з ретушшю	110
Усього	5910
У тому числі завершених знарядь з ретушшю	178

ориньякська пам'ятка Гордашівка (Гладких, Рыжов, Суховий 1994), а за 150 км на південь — Анетівка I та Сагайдак I. Безпосередні контакти пізньограветського й епіориньякського населення зумовили синтез цих культурних традицій, на основі якого, на думку Л.Л. Залізняка (Залізняк 2005, с. 33—36), сформувалася принаймні частина пам'яток такого масштабного явища, як епігравет Східної Європи.

Отже, яскраві граветські матеріали з Троянового-4 ініціюють розгляд однієї із ключових проблем пізнього палеоліту півдня Східної Європи, а саме — складних питань походження мікро-гравету, або епігравету, — домінуючого культурного явища в період 19—12 тис. років тому на півдні Європейського континенту та в його середній смузі. В Україні цю культурну традицію представлено численними стоянками як у Надчорномор'ї (Амвросіївка, Анетівка II, Велика Акаржа, Кайстрова Балка), так і на півночі (Мізин, Межиричі, Добранічівка, Гінці тощо). У межах досить однотипного мікрогравету України дослідники виділяють окремі культури (мізинську, межирицьку, анетівську, пізньомолодовську та ін.). Наприклад, М.П. Оленковський визначає на південному заході Східної Європи понад 10 таких культур (Оленковський 2000).

Нині існує чотири головні версії генезису мікрогравету регіону (Залізняк 2000, с. 5; 2005, с.112):

- з епіориньяку;
- зі східного гравету, або віллендорфсько-костенківської культури;
- від гравету Центральної Європи, представленого у Подністров'ї молодовською культурою;
- змішаний.

Зокрема, прихильник останньої гіпотези Д.Ю. Нужний розглядає мікрогравет Європи як стадію розвитку техніки обробки кременю, на яку конвергентно вийшли різні групи населення прильодовикової Європи незалежно від власних культурних традицій (Нужний 2000). Не вдаючись до критичного аналізу цих концепцій, зазначимо наявність двох різних шляхів формування мікрогравету України. Якщо епіграветські пам'ятки Подністров'я, відомі як пізньомолодовська культура, по суті, є прямими генетичними спадкоємцями гравету Подністров'я, представленого X—VII шарами Молодови V, то в Центральній, Південній та Східній Україні мікрограветські пам'ятки, на нашу думку, постали внаслідок синтезу власне гравету з епіориньяком. Спробуємо показати, як це сталося, спираючись на наявні археологічні факти.

Протягом максимального похолодання 20—18 тис. років тому в прильодовиковій Європі відбулася глобальна трансформація культурно-історичної ситуації. Саме у той час зникли граветська, східнограветська та епіориньякська культурні спільноти й утворилося таке масштабне, загальноєвропейське явище, як епігравет. У Західній та Центральній Європі воно представлено мадленом, на Апеннінах — епіграветом Італії, в Україні — мікрограветом. Збіг у часі цих подій дає підстави припускати між ними певний зв'язок. Різке похолодання 20 тис. років тому не могло не призвести до відтоку на південь найпівнічніших мешканців прильодовикової Європи — носіїв граветських та східнограветських традицій. Південь Франції, Апенніни, Балкани, Україна були регіонами, куди, рятуючись від холодів, відходили граветські мисливці прильодовиків'я. Саме тут пізніше виникли найбільші осередки епігравету Європи.

Центральну Україну, Причорноморську низовину та Надазов'я на час максимального похолодання населяли носії епіориньякських традицій (Сагайдак I, Анетівка I, Гордашівка, Муралівка, Золотівка тощо). Контакт між цими епіориньякськими аборигенами території України та граветськими прибульцями з прильодовикової півночі зумовив синтез їхніх культурних традицій і формування мікрогравету, або епігравету, південного заходу Східної Європи. Не випадково матеріали найдавніших мікрограветських пам'яток України (Амвросіївка, Анетівка II, Велика Акаржа тощо), що датуються кінцем максимального похолодання — 19—18 тис. років тому, демонструють поєднання постграветських (мікрограветські вістря із притупленим краєм) та посториньякських (мікрорізнанні типу Дюфур, високі скребачки на відщепі, багатофасеткові різці) виробів.

Ймовірно, різні модифікації гравету Європи відіграли провідну роль у формуванні пізньоліодовикових епіграветських індустрій. Однак у різних регіонах Європи цей процес мав локальну специфіку, яка на Побужжі, Подніпров'ї, Лівобережжі, у Надчорномор'ї та в Криму полягала в активній участі в генезисі епігравету не лише граветських прибульців, а й місцевих епіорин'якських аборигенів.

Незважаючи на гіпотетичність певних положень викладеної версії походження мікрогравету України, слід визнати переконливість деяких аргументів на її користь. У будь-якому разі вона не менш аргументована, ніж згадувані її конкурентки. Подальші дослідження покажуть, яка з них найближча до істини.

Гладких М.И., Рыжов С.М., Суховий Н.А. Гордашівка — ориньякоідный палеолит на Горном Тикиче // Археологический альманах. — Донецьк, 1994. — № 3. — С. 217—226.

Восточный граветт. — М., 1998. — 330 с.

Залізняк Л.Л. Население Полесья в мезолите. — К.: Наук. думка, 1991. — 172 с.

- Залізник Л.Л. Передісторія України X—V тис. до н. е. — К., 1998. — 307 с.
- Залізник Л.Л. Етнокультурні процеси у пізньому палеоліті та проблема епіграветту // Археологія. — 2000а. — № 2. — С. 4—11.
- Залізник Л.Л. Фінальний палеоліт та мезоліт континентальної України. Кам'яна доба. — К., 2005. — № 8. — 184 с.
- Нужний Д.Ю. Епігравецькі пам'ятки Овруцького кряжу // Археологія. — 2000. — № 2. — С. 37—56.
- Оленковський М.П. Палеоліт та мезоліт Присивашся. Проблеми епігравету України. — Херсон, 2000. — 170 с.
- Черниш О.П. Володимирівська палеолітична стоянка. — К., 1953. — 76 с.

Одержано 11.10.2006

Л.Л. Залізник, В.Н. Степанчук,
Д.А. Ветров, М.Т. Товкайло, П.И. Озеров

ГРАВЕТТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ І ЕГО ІСТОРИЧЕСКІЕ СУДЬБИ

На основанні аналізу археологічних матеріалів першої в Центральній Україні граветтської стоянки Трояново-4 розглянуті культурні процеси, імівші місце в регіоні в середині пізнього палеоліту. Автори виділяють аналогії згаданому комплексу в матеріалах нижніх шарів Володимирівки в Побужж'ї, X—VII шарів Молодого V, граветта Центральної Європи і значні відмінності від комплексів східного граветта. Особливу увагу приділено можливим шляхам генезису епіграветта України, в якому прийняли участь як носії прибулих граветтських традицій, так і місцевого епіорніньякського населення.

L.L. Zaliznyak, V.M. Stepanchuk,
D.O. Vetrov, M.T. Tovkaylo, P.I. Ozerov

GRAVETTIAN CULTURE OF CENTRAL UKRAINE AND ITS HISTORIC DESTINIES.

Based on the analysis of archaeological materials of the first in Central Ukraine Gravettian station Troyanovo 4 the authors view the cultural processes in the area in the middle of the Upper Paleolithic period. The analogies to the assemblage mentioned are seen by authors in the materials of the lower layers of Volodymyrivka in the Buh River Region, of the layers X—VII of Molodove V, and of Central European Gravettian, and the significant distinctions are seen in Eastern Gravettian assemblages. Special attention is paid to the possible routes of genesis of epi-Gravettian culture in Ukraine. Both incoming bearers of Gravettian traditions and local epi-Orignac population took part in forming the epi-Gravettian culture.

В.В. Колода

СТВОРЕННЯ ОБОРОННИХ СПОРУД МОХНАЧАНСЬКОГО ГОРОДИЩА ТА ДИНАМІКА ЗАСЕЛЕННЯ ЙОГО ОКРУГИ

Статтю присвячено аналізу захисних споруд Мохначанського городища, що на Харківщині. Виділено кілька етапів будівництва городища — від ранньої залізної доби до нового часу.

Серед археологічних пам'яток Сіверського Дінця особливу увагу дослідників завжди привертало городище, розташоване в межах сучасного с. Мохнач Зміївського р-ну Харківської обл. Пам'ятка площею близько 12,5 га розміщується на високому мисі правого берега Сіверського Дінця між заплавою та однією із глибоких балок, що виходила до неї з північно-західного

боку. Причина такої зацікавленості науковців полягає у складній системі захисних споруд городища, створеній здебільшого за системою «вал—рів» (рис. 1). Окрім того, завдяки численним розвідкам і розкопкам тут було виявлено артефакти різних епох і археологічних культур: ранньої залізної доби (лісостепова культура Скіфії), раннього середньовіччя (салтівська та роменська археологічні культури), нового (друга половина XVII—XIX ст.) та новітнього часу.

© В.В. КОЛОДА, 2007